

**EU-CSATLAKOZÁS ÉS A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI MUNKAERŐ:
MIGRÁCIÓS HAJLANDÓSÁG ÉS UNIÓS LEHETŐSÉGEK**

**a műhelytanulmányt
a Magyarországi Európa Társaság számára
Miklós Zsaklin készítette**

2003. május

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	2
Bevezetés.....	3
I. A munkaerő szabad áramlásának feltételei a csatlakozási tárgyalások tükrében.....	4
1.1. Az átmeneti korlátozásokat megalapozó körülmények.....	4
1.2. Az uniós munkavállalásra vonatkozó átmeneti korlátozások.....	5
II. A közép-kelet-európai országok munkavállalói az EU munkaerő-piacán.....	7
2.1. A jelenlét számokban.....	7
2.2. A legkedveltebb EU-tagállamok.....	8
2.3. A migrációs folyamatot befolyásoló tényezők.....	9
III. A közép-kelet-európai munkavállalók európai migrációs szándékának alakulása.....	11
3.1. A munkaerő-elvándorlás eredete.....	11
3.2. A magyar lakosság európai migrációs potenciálja és szándéka.....	12
3.3. A lengyelek, a csehek és a magyarok európai migrációs szándékának összehasonlítása.....	15
3.4. A külföldi munkavállalók a hazai munkaerőpiacon.....	17
Összefoglalás.....	19
Melléklet 1. A csatlakozó országok lakosságának uniós munkavállalásának feltételei.....	20
Melléklet 2. A csatlakozó országok lakosságának uniós munkavállalási szándéka.....	22
Melléklet 3. A személyek szabad áramlására vonatkozó közösségi jogszabályok.....	24
Irodalomjegyzék.....	25

Bevezetés

Az Európai Unió keleti bővítése gyakran vált ki félelmet az uniós tagállamok közvéleményéből. E félelem kapcsolatba hozható a munkaerő-piacon fennálló lényeges jövedelemkülönbségek következtében, a bővítést követően megjelenő munkaerő szabad áramlással, valamint egy abból kialakuló migrációs invázió lehetőségével. E félelemre hivatkozva, a koppenhágai döntés értelmében, a közeljövőben csatlakozó közép-kelet-európai országok állampolgárai számára átmeneti korlátozásokkal nyílik csupán meg az Európai Unió egységes munkaerő-piaca,¹ hogy ebből kifolyólag az uniós bővítés elfogadhatóbbá váljon az EU-tagállamok bizonyos érdekcsoportjai számára.²

Az említett átmeneti korlátozások bevezetését az alábbi tanulmány a kelet-nyugati migrációs szándék jövőbeni alakulásának szempontjából gazdasági és politikai adottságnak tekinti, amelyek gazdasági realitására vonatkozóan számos tanulmány készült már a közelmúltban. E tanulmányok eredményeit is felhasználom arra, hogy kimutassam nemcsak, hogy az Unió keleti kibővítését követően sem megalapozott a migrációs dömpingtől való félelem, hanem a közép-kelet-európai országok gazdasági helyzetének javulása egyes országok esetében maga után vonta a térség munkavállaló-vándorlási hajlandóságának csökkenését is.

Tanulmányom részletesebben kitér – a közép-kelet-európai csatlakozó országok sorából kiemelten – a lengyel, a cseh, valamint a magyar lakosság európai uniós munkavállalási szándéka terén jelentkező eltérések összehasonlítására. Míg a tanulmánynak nem tárgya a nyugatról keleti irányba történő munkavállalási migrációs folyamatok ismertetése, ezzel ellentétben célul tűzi ki az újonnan csatlakozó országok térségén belül erősödő munkaerő-élvándorlás vizsgálatát. A jelen tanulmány tárgyát alapvetően a legális munkavállalás

¹ Ehhez az egységes munkaerő-piachoz, amelynek nemcsak az uniós tagállamok képezik részét, sorolhatóak az EFTA-tagállamok közül Norvégia, Liechtenstein és Izland munkaerő-piacai is. Az általuk együttesen alkotott Európai Gazdasági Térségben 27 állam munkaerő-piaca nyílik meg a magyar állampolgárok előtt.

² A fejlett ipari országok munkásságának tárgyalóereje és szervezetsége terén fennálló kedvezőbb feltételei a bevándorlás-politikába való érdemi beleszólásukban is jól megmutatkoznak. Az e témakörben felmerülő érdekcsoportok bemutatásával részletesen foglalkozik a következő tanulmány: Husz, D., *Free Movement of Workers: Why so Sensitive?*, in Rubikon, 2002. Szeptember, <http://venus.ci.uw.edu.pl/~rubikon/forum/workers.htm>

feltételeinek elemzése képezi, ezáltal az illegális munkavállalást a csatlakozási tárgyalások szabályozásán kívül eső állandó jelenségnek tekinti.

I. A munkaerő szabad áramlásának feltételei a csatlakozási tárgyalások tükrében

A közép-kelet-európai országok EU-csatlakozásának több, a munkaerő-piaci viszonyokat átalakító következménye valószínűsíthető. Eszerint az újonnan csatlakozó országok jövőbeni uniós tagsága kihatással lehet az egyes országokban foglalkoztatott munkavállalókra, azok igényelt szakképzettségének szintjére, vagy akár a munkavállalók migrációs szándékára, illetve magára a migráció folyamatára. E változások felmérésére számos – csekély kezdeti hatásokról beszámoló – kutatás irányult már a közelmúltban.³ A munkaerő-piaci mozgások előrelátható élénkülése részben a megnyíló külföldi munkavállalási lehetőségekkel függ össze. Míg a térség országainak munkavállalói által leginkább kedvelt célirányait jelentő német, francia, és osztrák munkaerő-piacok még évekig – a csatlakozási tárgyalásokon kialakított kvótáknak megfelelően – csak korlátozottan lesznek elérhetők, addig egyes – így például a lengyel állampolgárok által kedvelt Egyesült Királyság – EU-tagállam munkaerő-piaci feltételek nélkül megnyílik az Európai Unióban munkát vállalni szándékozók számára.

1.1. Az átmeneti korlátozásokat megalapozó körülmények

A közép-kelet-európai országok munkaerő-elvándorlása mind irányultságában, mind mértékében korlátozott. A csatlakozó országok munkavállalói áramlásának célországait lényegében a térséggel határos EU-tagállamok jelentik. Az Európai Unió által a csatlakozási tárgyalások folyamán kivívott feltételeket, amelyek alapján egyes EU-tagországok átmeneti korlátozásokat alkalmazhatnak a munkaerő-vándorlás mértékének kiszámíthatósága érdekében, a határos uniós országok használják ki. E határos EU-tagállamokban kétoldalú megállapodások határozzák meg azoknak a munkaerő kontingenseknek a méretét, amelyeknek megfelelően a csatlakozó országok munkavállalóinak az adott EU-tagállamban történő foglalkoztatása tekintetében a szabályozások életbe lépnek.⁴ E kontingensek a fellépő szükségletet tükrözik.

³ *Az EU-csatlakozás középtávú gazdasági-társadalmi hatásai Magyarországra*, a tanulmányt a Miniszterelnöki Hivatal megbízásából a GKI Gazdaságkutató Rt., Kopint-Datorg Rt., Társadalmi Kutató Rt. készítette, 2003 február, http://www.tarki.hu/common/eu_hatas.pdf

⁴ Arató, K., Munkaerő-vándorlás Magyarországról az Európai Unióba, in *Acta Humana*, n°37-38, 1999, pp. 96-106.

Az EU bizonyos érdek- és társadalmi csoportjaiban félelmet váltott ki az újonnan csatlakozó országok lakosságának az Unió területén történő szabad munkavállalása. Annak érdekében, hogy az uniós bővítés elfogadhatóbbá váljon, az ezen országok EU-csatlakozását követően átmeneti korlátozások bevezetését szorgalmazták. Mind a korlátozások javaslattevői, mind a csatlakozó országok tárgyalói tartottak attól, hogy ezen intézkedések népszerűtlenségének köszönhetően, a társuló országok állampolgárainak európai integrációt érintő pozitív véleménye csökkeni fog. Míg e félelmek a mai napig jelen vannak, a keletről kiinduló munkaerő-elvándorlás folyamatának enyhébb visszafordulása már megindult. A gazdasági feltételek javulásának köszönhetően, az elmúlt években az európai munkavállalási hajlandóság inkább csökkenést mutatott a csatlakozó országok állampolgárai körében.⁵

1.2. Az uniós munkavállalásra vonatkozó átmeneti korlátozások

Az említett körülmények közt zárultak le az újonnan csatlakozó országoknak a „Személyek szabad áramlásáról” szóló uniós csatlakozási tárgyalásai. A tárgyalások e fejezeténél elért eredményeinek értelmében, nem nyílik meg azonnal teljes egészében az Európai Unió munkaerőpiaca a magyar munkavállalók, és a többi csatlakozó ország munkaereje előtt. Ezen eredmények mögött, ahogy azt már említettem politikai okok vélelmezhetőek. Nevezetesen, hogy a csatlakozó országok térségével határos egyes országok – alapvetően Németország, illetve Ausztria – társadalmának a keletről nyugati irányba történő munkaerő inváziójától való félelme nem enyhül. Azaz az EU közvéleménye – vagy inkább egyes érdekcsoportja – attól tart, hogy a tagállamok és a tagjelöltek között fennálló számottevő jövedelemkülönbségek arra készítetik majd az újonnan csatlakozó államok munkavállalóit, hogy országuk EU-csatlakozását követően, tömegesen meginduljanak munkavégzés céljából az egyébként is magas munkanélküliséggel küzdő EU-tagállamok irányába.

Ekképpen az időlegesen hatályon kívül helyezett közösségi jog helyébe az Európai Unió javaslatára a közép-kelet-európai országok EU-csatlakozását követően azok

⁵ Omnibus Survey on Free Movement of Labor in Czech Republic, Hungary, Poland, Bulgaria and Romania, CEORG, Brüsszel, 2001. május, http://www.ceorg-europe.org/research/2001_05.pdf

munkavállalóival szemben az *acquis communautaire* (közösségi vívmányok) mellőzésével nemzeti rendszert kíván alkalmazni.⁶ E rugalmas nemzeti rendszer akár korlátozások bevezetésére, azonnali és teljes körű liberalizálásra, illetve a tagjelöltek közötti differenciált megközelítés alkalmazására egyaránt feljogosítaná az EU-tagországokat. Ugyanakkor az azonnali piacnyitás lehetőségével élő EU-tagállamoknak is bármikor lehetőségük nyílna védintézkedések bevezetésére, ha a munkaerő-piacukon zavarok jelentkeznének.⁷

Az alkalmazandó joggyakorlat szellemében a csatlakozás után két évvel a munkaerő-piacok helyzetének automatikus felülvizsgálatára kerül sor. A munkaerő-piaci helyzetet tagországonként elemző jelentést követően – amely elvileg az öt éves általános átmeneti időszak lerövidítését, illetve eltörlését is javasolhatja – ha egy régi EU-tagállam fenn kívánja tartani az újonnan belépők munkavállalóival szembeni korlátozásokat, annak e szándékát utólag, de még a kétéves időszak letelte előtt jeleznie kell. Ellenkező esetben automatikusan életbe lép az *acquis*, vagyis a munkaerő-piacok megnyílnak a csatlakozó közép-kelet-európai országok előtt. Ezen felül, az új tagállamok kezdeményezésére, felülvizsgálat tartható a csatlakozástól számított öt év lejárta előtt. A csatlakozás utáni öt év alatt, azok a tagországok, amelyek komoly munkaerő-piaci zavarokat, vagy arra utaló veszélyt észlelnek, bizonyos feltételek mellett további két évre meghosszabbíthatják az átmeneti korlátozást. Végezetül, a csatlakozást követő legkésőbb hét évvel, a korlátozások feloldásával minden új tagállamra maradéktalanul érvényessé válik az *acquis*.

Az átmeneti korlátozások időszakának alkalmazását Magyarország csak bizonyos feltételekkel fogadta el.⁸ A legfontosabb feltételt a magyar munkavállalók lehetőségeinek általános javulása jelentette. A magyar kormány felkérte továbbá az uniós tagállamokat, hogy nyilatkozzanak arról, milyen jellegű nemzeti elbánást kívánnak bevezetni a csatlakozást követően a magyar munkavállalókkal szemben, illetve Magyarország jelezte,

⁶ A személyek szabad mozgása kérdéskörében kizárólag a közép-kelet-európai országokról teszek említést, mivel Málta és Ciprus esetében az átmeneti korlátozások nem állnak fenn. *Report on the results of the negotiations on the accession of Cyprus, Malta, Hungary, Poland, the Slovak Republic, Latvia, Estonia, Lithuania, the Czech Republic and Slovenia to the European Union*, Európai Bizottság tanulmánya, http://europa.eu.int/comm/enlargement/negotiations/pdf/negotiations_report_to_ep.pdf

⁷ A részletesebb joggyakorlatot az 1. sz. Melléklet tartalmaz.

⁸ *EU-csatlakozás 2004*, kézirat, KÜM Integrációs és Külgazdasági Államtitkárság, Külügyminisztérium, 2003. február 20.

hogy a viszonyosság elve alapján az unió jelenlegi tagállamaihoz hasonló nemzeti elbánást kíván alkalmazni – Málta és Ciprus kivételével – az újonnan belépő tagokkal szemben is.

II. A közép-kelet-európai országok munkavállalói az EU munkaerő-piacán

A csatlakozási tárgyalásokon elért eredmények alapján felmerül a kérdés, vajon mi is alapozza meg a tagállamok közvéleményét jellemző félelmet a közép-kelet-európai országok munkavállalóival szemben? E félelem eredhet a gazdasági fejlettségbeli különbségekből, illetve a térség gazdasági elmaradottságából származó más gazdasági, szociális mutatók kedvezőtlen eltéréséből. Ebben a fejezetben azt vizsgálom, hogy létezik-e alapja az EU-tagállamok munkavállalói olyan szektorokban érezzék a közép-kelet-európai országok munkavállalói által a jövőben munkájuk elvesztésével fenyegetve magukat, amelyeket már jelenleg is munkanélküliség súlyt.

2.1. A jelenlét számokban

Mivel a munkavállalók szabad áramlása nyereség forrása lehet a fogadó ország számára, e folyamat az Európai Unió keleti kibővítésének egyik legfontosabb előnyei egyikét is jelenthetné. Az EU-állampolgárok szabad munkaerő-áramlásával egyidejűleg az újonnan csatlakozó közép-kelet-európai országok állampolgárainak a többsége már most is szabadon utazhat az Európai Unió területén. Azonban e viszonylagos szabad munkaerő-vándorlás lehetősége nem jelent tömeges kelet-nyugati migrációt.⁹ Míg a rendszerváltás időszakát követően a közép-kelet-európai országok lakosságainak szélesebb körei kerestek jobb megélhetést az Unió tagállamaiban,¹⁰ a kilencvenes évek folyamán e keletről nyugat felé meginduló munkavállalói invázió – a munkavállalói migráció feltételeinek szigorodása következtében – nemcsak, hogy jelentősen lelassult, hanem vissza is fordult.¹¹ Így az Európai Unió területén munkát vállaló magyar migránsok számának vizsgálatakor is észrevehetjük, hogy annak a rendszerváltás utáni években tapasztalt magasabb

⁹ Az alábbi tanulmány makro-analitikus és modell-alapú vizsgálatokra, valamint mikro-csoportos felmérések eredményei alapján mutatja ki, hogy a kelet-nyugati tömeges munkaerő-vándorlás kialakulása nem fenyeget a jövőben. Bővebben: Münz, R., Fassmann, H., *EU Enlargement and future east-west migration in Europe*, in Migration Challenges in Central and Eastern Europe, 2002 Review, International Organisation for Migration, 2002, <http://www.demographie.de/info/epub/pdfdateien/EU%20Enlargement%20and%20Future%20EastWest%20Migration.pdf> Ugyanerre a következtetésre jut számos más tanulmány is mint például Boeri, T. Brücker, F., *The Impact of Eastern Enlargement on Employment and Labour Markets in the EU Member State*, Európai Integrációs Konzorcium, Berlin, 2000, http://europa.eu.int/comm/dgs/employment_social/enlargement_en.pdf

¹⁰ Borsik, J., *La circulation des travailleurs hongrois vers l'Union européenne*, Munkanyag, Gazdasági és Szociális Bizottság, Brüsszel, DI83/2000, http://www.esc.eu.int/pages/Enlarg/ccm/hongrie/di_ces124-2000_di_fr.PDF

¹¹ Illés, S., Az Európai Unió tagországaival zajló migráció jellemző jegyei, http://www.stratek.hu/images/pdf/tanulmany_2003_II_2.pdf

értékének csökkenését követően, a kilencvenes évek második felében stabilizálódott, és általában a közép-kelet-európai országokra jellemző alacsonyabb értéket mutat.¹²

Az Európai Unió munkavállalóinak csupán elenyésző hányada – azaz megközelítőleg 5 százaléka – dolgozik a hazájától eltérő valamelyik más EU-tagállamban. Számokban kifejezve az EU munkaerő-piacán dolgozó 162 millió európai uniós munkavállalóból mindössze 8,7 millió külföldi állampolgár.¹³ Ha közelebbről megvizsgáljuk a külföldi munkavállalók összetételét, észrevehetjük, hogy azok jelentős hányada – azaz 5,3 millió személy – az EU munkaerő-piacára az Unión kívülről érkezik. Megfigyelhető továbbá, hogy e nem uniós állampolgárságú külföldi munkavállalók nagy többsége nem a közép-kelet-európai országokból érkezik.¹⁴ A tíz csatlakozó ország területéről származó több mint 850 ezer munkavállaló közül 290 ezer hivatalosan nyilvántartott közép-kelet-európai munkavállaló dolgozik az EU-tagállamokban, amely az EU munkaerő-piacán dolgozó munkavállalók alig 0,2 százalékát jelenti.¹⁵ E keletről érkező migrációs folyamat, amely alapvetően szezonális munkavállalást foglal magába,¹⁶ a csatlakozó országokkal határos EU-tagállamokra, illetve azok munkaerő-piacán belül is csupán bizonyos szektorokra összpontosul.¹⁷

¹² Lukács, É., Illés, S., *A személyek szabad áramlásának statisztikai szempontú vizsgálata*, in Lukács, É., Illés, S., (szerk.), *Migráció és statisztika*, KSH NKI, Budapest, 2002, p.13-32.

¹³ Külföldi munkavállalók alatt értem mindazon uniós állampolgárokat, akik valamely más EU-tagállamban kívánnak munkát vállalni, valamint azokat az EU-munkaerő-piacán dolgozó külföldieket, akik nem EU-tagállamokból érkeznek. Lukács, É., *A munkavállalás feltételei az Európai Unióban - A személyek szabad áramlása*, in Európai füzetek, n°6, Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és Külügyminisztérium, Budapest, 2003

¹⁴ Borsik, J., *La circulation des travailleurs hongrois vers l'Union européenne*, Munkanyag, Gazdasági és Szociális Bizottság, Brüsszel, DI83/2000, http://www.esc.eu.int/pages/Enlarg/ccm/hongrie/di_ces124-2000_di_fr.PDF

¹⁵ Az EU területén dolgozó összes külföldi munkavállaló az EU összlakosságának 5%-át teszi ki. Ebből az újonnan csatlakozók lakossága csupán 2%-ot jelent az összlakosság tekintetében, amely érték az összes külföldi 6-6,5%-át öleli fel. *L'impact de l'élargissement sur les marchés du travail de l'Union européenne*, Európai Bizottság szeminárium, 2001 március 15, http://europa.eu.int/comm/dgs/employment_social/speeches/010315oq.pdf

¹⁶ A közép-kelet-európai migráció tekintetében a hosszú távú helyett inkább a szezonális munkavállalás elterjedtebb. A csatlakozó országok munkavállalói között a szakképzetlen munkaerő nagyobb arányú. Továbbá, e munkavállalók olyan munkát végeznek általában az EU-tagállamok területén, amelyekre nemcsak, hogy az EU munkaerő-piacán nincsen kereslet, hanem azok a fogadó országokban munkanélküliséggel sem párosulnak. Így Lengyelországban a magas szakképzettséget igénylő foglalkozások olyan kiemelkedő jövedelmet biztosítanak, hogy például egy informatikusnak nem áll érdekében az, hogy az Európai Unióban keressen munkát. Bővebben: Franz, R., Niemiec, J., *Libre circulation des travailleurs après l'élargissement*, Gazdasági és Szociális Bizottság, Brüsszel, DI CES 104/2001, http://www.esc.eu.int/pages/Enlarg/ccm/pologne/meeting4_07_11_01/di_ces104-2001_fin_di_fr.pdf

¹⁷ Ezek a szektorok Németországban az építőipar, a növénytermesztés és a parkosítás, a takarítási szolgáltatások, illetve Ausztriában még a szociális munka (otthoni ápolás) és a nyomozási-biztonsági szolgáltatások is.

2.2. A legkedveltebb EU-tagállamok

Az Európai Unió területén történő rövid távú tartózkodás teljes szabadsága és az EU munkaerő-piaca elérhetőségét korlátozó szigorú feltételek egyidejű fennállása a csatlakozó országok állampolgárai illegális munkavállalásának lehetőségét, mindenekelőtt az Unió határmenti térségeiben növeli. A csatlakozó országok európai munkavállalóinak 70 százaléka – a Közép-Kelet-Európából kiinduló migrációs folyamatban kivételes, történelmi múltú fontossággal rendelkező Németországot, illetve Ausztriát választotta célországának.¹⁸ E migráns munkavállalók kétharmada – valamint a magyarok háromnegyede – Németországban keresi a kedvezőbb munkavégzési körülmények lehetőségét. Összességében elmondható, hogy a migránsok megközelítőleg felét kitevő Lengyelországból érkezők csoportjával szemben mindössze minden tizedik munkavállaló ered Magyarországról.¹⁹

Ami a magyar munkaerő-elvándorlás elsődleges célirányát illeti, azok a jövőben is változatlanok tekinthetők. Eszerint a magyar munkavállalók az uniós munkavégzésük helyének kiválasztásakor továbbra is a német és az osztrák munkaerő-piacnak a Magyarország határaihoz legközelebb fekvő részeit részesítik előnyben. A főként informális keretek között zajló napi és heti ingázás jellegű európai munkavállalás túlnyomórészt a határmentén élő magyar lakosság körében elterjedt.²⁰ Ez a jelenség alátámasztani látszik azt a tényt, hogy az előnyösebb munkaerő-piaci feltételek kihasználása is kihatással van a magyar lakosság uniós munkavállalási szándéka és a gazdasági, szociális lehetőségek nemzeti szintű változása közötti viszony alakulására. Ezen felül, elterjedt munkavállalási formát jelent a részletesen nem szabályozott, vagyis létszámhatárral nem korlátozott szezonális munkavállalás.

¹⁸ Illés, S., Az Európai Unió tagországaival zajló migráció jellemző jegyei, http://www.stratek.hu/images/pdf/tanulmany_2003_II_2.pdf

¹⁹ Borsik, J., *La circulation des travailleurs hongrois vers l'Union européenne*, Munkanyag, Gazdasági és Szociális Bizottság, Brüsszel, DI83/2000, http://www.esc.eu.int/pages/Enlarg/ccm/hongrie/di_ces124-2000_di_fr.PDF

²⁰ Németh, K., A határmenti munkaerő mozgásról /Nyugat-Magyarország, Burgenland/ http://www.mszosz.hu/eucsatl/migracio.html#_Toc24714359

2.3. A migrációs folyamatot befolyásoló tényezők

A kelet-nyugati európai migrációs folyamatot kutatók jelentős része jutott arra a következtetésre, hogy az EU munkaerő-piacának keleti kibővítése nem hoz magával a közép-kelet-európai országokból eredő tömeges munkaerő-bevándorlást. Vagyis a jövedelem különbségek migrációra gyakorolt hatása nem olyan jelentős, mint azt gyakran az uniós tagállamok közvéleménye feltételezi. A konkrét tapasztalatok azt mutatják, hogy a közép-kelet-európai munkaerő egyrészt nem nevezhető rugalmasnak a munkavégzés helyének szabad megválasztása tekintetében.²¹ A magyar lakosságnak az országon belüli mobilitását jellemző hiánya, illetve korlátozott fennállása kitűnő például szolgál ennek szemléltetésére.

A munkavállalói migráció alakulására – a jövedelem különbségeken kívül – számos, gyakran alulértékelt, gazdasági és szociális tényező is kihatással lehet. Ehhez hasonlóak például a csatlakozó országok gazdasági fejlettsége,²² azok népességszámának csökkenése, a térségben a szakképzett munkaerő hiánya, a társadalmi kötődések elvesztésétől való félelem, vagy akár a nyelvismereti akadályok.²³ Ezen felül, a mediterrán országok EU-csatlakozását követő tapasztalatok – gondolok itt elsősorban Portugália és Spanyolország esetére, amelyek uniós csatlakozásakor is alkalmaztak a munkaerő áramlását szabályozó átmeneti korlátozásokat – ugyancsak azt a feltételezést erősítik, hogy az új EU-tagállamok munkavállalóinak az európai munkaerő-piac felé irányuló elvándorlásának mértékét nem befolyásolja számottevően az, hogy a munkaerő szabad áramlását akadályozó korlátokat a későbbiekben feloldották.

²¹ Borsik, J., *La circulation des travailleurs hongrois vers l'Union européenne*, Munkanyag, Gazdasági és Szociális Bizottság, Brüsszel, DI83/2000, http://www.esc.eu.int/pages/Enlarg/ccm/hongrie/di_ces124-2000_di_fr.PDF

²² Gondolok itt, például a Magyarország munkaerő-piacán történt azon jelentős előrelépésre, amely a humán tőke bázisának átcsoportosításán keresztül kielégíthetővé tette a gyorsan növekvő exportszektor igényeit. Ennek ellenére a munkaerő-piaci reformok továbbra is kiemelt fontosságúak maradtak. Az utóbbi időben azonban új, a növekedéssel kapcsolatos problémák jelentkeztek a magyar munkaerőpiacon. A markáns munkaerő-piaci regionális különbségek gyakran párosulnak helyi munkaerőhiánnyal. A munkaerő-piaci reformok különösen a foglalkoztatást érintő jogalkotásban és a bérmegállapodások esetében hoztak előrelépést, ezáltal megteremtve egy rugalmas munkaerőpiac alapjait, és a foglalkoztatás kezdődő növekedését.

²³ Franz, R., Niemiec, J., *Libre circulation des travailleurs après l'élargissement*, Gazdasági és Szociális Bizottság, Brüsszel, DI CES 104/2001, http://www.esc.eu.int/pages/Enlarg/ccm/pologne/meeting4_07_11_01/di_ces104-2001_fin_di_fr.pdf

III. A közép-kelet-európai munkavállalók európai migrációs szándékának alakulása

Az eddigiekben megismerhettük a csatlakozó országokból származó munkavállalóknak az Európai Unió munkaerő-piacán történő jelenlétét, helyzetét. A jelen fejezetben bemutatom ezen országok lakosságának az európai munkavállalási szándéka terén létező eltéréseit, annak érdekében, hogy e közép-kelet-európai migrációs szándék vizsgálatán keresztül felvázolhassam a kelet-nyugati munkaerő-vándorlás jövőbeni alakulását. Bemutatom továbbá, honnan ered a magyarok, illetve a többi csatlakozó ország állampolgárainak migrációs motivációja. A migrációs folyamat kilátásainak pontosabb meghatározása végett, keresem a választ arra a kérdésre vajon milyen módon fog változni a csatlakozó országok már hagyományokkal rendelkező munkaerő-vándorlása azok EU-csatlakozását követően?

A munkaerő migrációjának mértékét, annak akár a közép-kelet-európai országokra, akár az azokkal határos EU-tagállamokra kifejtett hatását nehéz megbecsülni. Ugyanakkor megcáfolódni tűnnek azok az ez idáig napvilágot látott feltételezések, amelyek az uniós tagállamoknak a migráns tömegek által történő előzönléséről szólnak. Bizonyos mérések kimutatták, hogy jelentős eltérés létezik a kivándorlás gondolatával csak elméleti szinten foglalkozó tömegek nagysága és a kivándorlás érdekében valóban lépést is tevők létszáma között.²⁴ Ennek alapján elmondható, hogy a következőkben felvázolt uniós munkavállalói hajlandóság messze meghaladhatja a valóságos értékeket.

3.1. A munkaerő-elvándorlás eredete

Az eddigiekben vizsgált migrációs folyamat több forrásból is táplálkozik. Ezek közül legmeghatározóbbak a földrajzi közelség, a jövedelemkülönbségek fennállása, a térséget eltérő mértékben jellemző munkanélküliség, valamint a migrációs hajlandóság. Az elkövetkezőkben támaszkodom a migrációs szándék eredetének felkutatására irányuló tanulmányok eredményeire. Ezek értelmében a magyar állampolgárok migrációját érintően első megközelítésben elmondható, hogy az inkább jóléti eredetű, vagyis az elvándorlók

²⁴ Borbély, Sz., *EU bővítés és a munkaerő migrációja*, http://www.mszosz.hu/eucsatl/migracio.html#_Toc24714354

célja képességeik külföldön történő azon hasznosítása, amely megítélésük alapján bérszínvonaluk tekintetében felülmúlja hazai lehetőségeiket.²⁵ Ezen észrevételt a közép-kelet-európai országok esetére kiterjesztve – szinte evidenciának tekinthető az a kijelentés, miszerint – az EU-tagállamok irányába történő elvándorlás nagymértékben származtatható a közösségi és a csatlakozó országok bérszínvonala között fennálló számottevő eltérésekből. A közép-kelet-európai országok csaknem mindegyikében a reálbérek az uniós átlag reálbérszínvonal huszonöt százalékánál alacsonyabbak, illetve kizárólag a szlovén reálbérek érik el az átlagos közösségi reálbérszínvonal 44 százalékát, amely szintet a távolról sem megközelítő reálbérszínvonallal rendelkező Cseh Köztársaság és Magyarország követ.²⁶

A bérszínvonal-különbségek vizsgálatakor felmerülhet az a kérdés, vajon valóban elégséges-e a jóléti eredetű körülmény ahhoz, hogy az uniós csatlakozást követően megváltozhasson a közép-kelet-európai országok állampolgárainak migrációs hajlandósága? Erre a kérdésre választ az uniós bérszínvonal tekintetében létező számottevő eltérések – így az uniós átlaghoz képest leginkább elmaradott görög és portugál jövedelmek – adhatnak. Ezen értékek azt mutatják, hogy az Unió szegényebb és a gazdagabb tagállamai között sem következett be jelentős mértékű munkaerő-vándorlás.²⁷

3.2. A magyar lakosság európai migrációs potenciálja és szándéka

A magyar lakosság európai munkavállalási szándékára vonatkozóan eltérő felmérési eredményeket találhatunk. A jelen tanulmányban feltételezem, hogy a közép-kelet-európai térség esetleges gazdasági fejlődése maga után vonhatja a lakosság európai munkavállalási szándékának csökkenését, valamint az Unió területén történő munkavállalást határozottan elutasítók számának növekedését.²⁸

²⁵ Sík, E., A migrációs potenciál a mai Magyarországon, A Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportja által kiadott Európai Tükör 61.száma, Budapest, 1999

²⁶ Az EUROSTAT 1998-as adatai alapján: L'emploi et la situation sociale dans les PECO, gazdasági és szociális Bizottság véleménye, REX/040Brüsszel, 2001 április, http://www.esc.eu.int/pages/Enlarg/documents/ces533-2001_ac_fr.pdf

²⁷ Arató, K., Munkaerő-vándorlás Magyarországról az Európai Unióba, in Acta Humana, n°37-38, 1999, pp. 96-106.

²⁸ Továbbá fontosnak tartom megjegyezni, hogy ez a tendencia nem általánosítható jelenség minden közép-kelet-európai ország esetére, hiszen míg a cseh lakosság – a magyar munkavállalókhoz viszonyított – hasonló magatartása figyelhető meg, addig Lengyelországban, valamint Bulgária és Románia esetében ettől eltérő folyamatok indultak meg az elmúlt években. Eszerint az utóbbi országokban az európai munkavállalási szándék növekedését figyelhetjük meg. A témára vonatkozóan bővebb tájékoztatást a következő felmérés, valamint e felmérés eredményeit felhasználó, e

A magyar lakosság európai munkavállalási szándékának felvázolásához a továbbiakban, a Tárki Társadalomkutató Intézet által 2002. májusában, valamint a TNS Modus által 2001. szeptemberében végzett kutatás eredményeire támaszkodom. Az előbbi – a EU-csatlakozás egyes magyarországi hatásairól alkotott lakossági véleményre irányuló – 1500 fős országos reprezentatív felmérés egyik vizsgált területét a Magyarország európai uniós tagságát követő szabad munkaerő-vándorlása jelentette.²⁹ E kutatás eredményei kimutatták, hogy a magyar állampolgárok uniós munkavállalási szándéka terén kismértékű elmozdulás tapasztalható az utóbbi években. Így csökkent hazánkban azoknak az állampolgároknak a száma, akik EU-tagállamban szándékoznak munkát vállalni.

A következőkben hasonlítsuk össze a magyar lakosság európai munkavállalási szándékát – a TNS Modus 2001. évi felmérésének eredményei értelmében – a többi közép-kelet-európai országéval. Megfigyelhetjük, hogy a magyar adatok az átlagosnál lényegesen kisebb érdeklődésről tanúskodnak. (1. Táblázat)

1. Táblázat: Vállalna-e munkát EU-tagországban a csatlakozás után? (%)

Törökország	35,0	12,2	5,5	39,2
Szlovénia	20,8	28,0	12,4	37,0
Szlovákia	17,0	23,6	19,9	27,9
Litvánia	23,2	18,3	13,4	35,8
Lettország	17,9	19,7	20,0	36,3
Bulgária	17,0	18,5	4,9	45,2
Lengyelország	14,5	18,4	21,0	37,0
Észtország	12,7	23,6	21,0	39,2
Románia	27,0	14,1	10,3	40,5
Cseh Köztársaság	7,6	15,3	26,0	43,5
Magyarország	10,7	12,1	14,9	51,0

Határozottan igen
 Inkább igen
 Inkább nem
 Határozottan nem

Forrás: Taylor Nelson Sofres Modus (N = 12 042 fő, a nem tudom válasz az ábrán nincs feltüntetve) adatfelvétel időpontja: 2001. szeptember

A hazai migrációs potenciál felkutatásával foglalkozó tanulmányok eredményeit figyelembe véve elmondható továbbá, hogy a teljes népességre számított migrációs

tanulmány mellékletében található táblázatok nyújthatnak: *Omnibus Survey on Free Movement of Labor in Czech Republic, Hungary, Poland, Bulgaria and Romania*, CEORG, Brüsszel, 2001. május, http://www.ceorg-europe.org/research/2001_05.pdf

²⁹ Bernát, A., *A lakosság munkavállalási szándéka EU-államokban a csatlakozás után*, 2002 májusában végzett kutatás eredményei (a tanulmány a Magyar Hírlap 2002 augusztus 12-i számában megjelent), Tárki Társadalomkutató Rt., 2002, [http://www.tarki.hu /common/imago/2002/tarki20020812.html](http://www.tarki.hu/common/imago/2002/tarki20020812.html)

szándék – amelyet a végleges külföldre történő elvándorlások és az eltérő időszakot felölelő külföldi munkavállalási szándékok együttes figyelembe vételével számítanak – hat százalék körüli értékre tehető. Ezzel szemben a magyar lakosság csupán egy szűkebb csoportjához – az említett tanulmány értelmében a teljes lakosság megközelítőleg a feléhez – tartoznak azok az állampolgárok, amelyek az európai munkavállalás mértékének vizsgálata szempontjából relevánsnak tekinthetőek. Így a lényegében ötven év alatti aktív, valamint magasabb iskolai végzettséggel rendelkező lakosság elvándorlási szándékát vizsgálva megállapítható, hogy a külföldi munkavállalási szándék hat százalék körüli értéke mellett a kivándorlást a magyar lakosság további három százaléka fontolgatja. Míg a migrációs szándék bárminemű felmerülése a teljes lakosság csupán hat százalékánál jelenik meg, azzal szemben az európai munkavállalás kérdésében relevánsnak számító állampolgárok esetében ez az érték már kilenc százalékra emelkedik.³⁰

A magyar társadalmat illető külföldi munkavállalási szándék tekintetében az eddigiekben említett észrevételeket, a 2002. évi Tárki által végzett kutatás eredményei is alátámasztják. Így általában elmondható, hogy Magyarországon a férfiak, a legfeljebb negyven évesek, a középfokú végzettségűek, az alkalmazottak, a munkanélküliek, a nem nyugdíjas inaktívak, illetve a budapestiek és nagyvárosokban lakók nagyobb arányban terveznek munkát vállalni valamelyik EU-tagállamban mint a nők, negyven év feletti az alacsony iskolai végzettségűek, a nyugdíjasok és a falvakban élők. Ezen felül, a brüsszeli Eurobarometer felmérései kimutatják, hogy az uniós felvételre váró országok körében elsősorban a férfiak és a fiatalabb korosztályokhoz tartozók szeretnék az EU-tagállamok valamelyikében dolgozni.³¹ A legnagyobb érdeklődés tehát a harminc évnél fiatalabb korosztályokban mutatkozik, míg az életkor előrehaladásával csökken a külföldi munkavállalási hajlandóság.

A közvélemény-kutatások eredményeit tükrözik a migrációs potenciál és szándék felkutatásával foglalkozó szociológiai tanulmányok is.³² Mindent összefoglalva, a külföldi

³⁰ Figyelembe véve ezen értékek idejétmúltságát, azok a jelenlegi helyzet felvázolása tekintetében csupán irányadónak tekinthetők. Sík, E., *A migrációs potenciál a mai Magyarországon*, A Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportja által kiadott Európai Tükör 61.száma, Budapest, 1999

³¹ Candidate Countries *Eurobarometer 2002, Public Opinion Analysis*, Európai Bizottság, Brüsszel, 2002, europa.eu.int/comm/public_opinion/cceb_en.htm

³² Gondolok itt azokra a kutatásokra, amelyek az irodalomjegyzék is tartalmaz.

munkavállalói hajlandóság legnagyobb mértékben a minél fiatalabb korosztályból kikerülő, városi férfi lakosságot érinti. Ezen eredmények figyelembe vételével nagymértékben leszűkül a lakosság azon köre, amely elvándorolni szándékozik. Ha közelebbről is megvizsgáljuk a lakosság e körének összetételét, érdekes megállapításra juthatunk. Eszerint a külföldön szívesen munkát vállalók általános jellemzőin túl, a magyar lakosság elvándorlásra hajlamos meghatározott csoportján belül két, ellentétes szociológiai helyzetű csoport fordul elő. Így egyidejűleg megtalálhatjuk a cigány lakosságból kikerülőket, valamint alapvető megélhetési gondokkal küszködőket, illetve az átlagnál magasabb jövedelmű, mobilabb rétegek képviselőit is.³³

3.3. A lengyelek, a csehek és a magyarok európai migrációs szándékának összehasonlítása

A továbbiakban annak érdekében, hogy bemutathassam a cseh, a lengyel és a magyar lakosság európai munkavállalási szándéka terén létező eltéréseket, felhasználok a Közép-Európai Közvélemény-kutató Társulás (CEORG) által 2001. májusában a szabad munkaerő-áramlás területén a közép-kelet-európai országok körében végzett felmérés eredményeit.³⁴ Ezen felmérési eredmények alapján elmondható, hogy az elmúlt években lényegesen nem változott e három csatlakozó ország lakosságának azon releváns köréből kikerülő állampolgárainak száma, akik mindenképpen vállalnának valamelyik EU-tagállam területén munkát a jövőben.

2. Táblázat: Szándékában áll-e munkát vállalni valamelyik Európai Unióhoz tartozó országban Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország, Bulgária vagy Románia EU-csatlakozása után? (%)

	Cseh Köztársaság		Magyarország		Lengyelország		Bulgária	Románia
	2000. szept.	2001. május	2000. szept.	2001. május	2000. szept.	2001. május	2001. május	2001. május
Igen és egészen biztosan meg is próbálom	4	4	6	7	10	13	9,6	17,3
Igen és valószínűleg megpróbálom	7	8	7	7	8	10	10,6	13,5
Ajánlatot megfontolnék, de magamtól nem próbálnám meg	11	10	9	9	11	14	11,5	10,7
Még túl korai ezen gondolkodni	12	10	9	7	16	15	6,6	2,6
Nem, valószínűleg nem próbálnék	27	17	12	11	18	15	12,2	11,3
Egészen biztosan nem próbálnék	33	45	53	57	33	31	42,2	39,4
Nem tudja	6	6	4	2	4	2	7,3	5,1

Forrás: CEORG, Brüsszel, adatfelvétel időpontja 2000. szeptember – 2001. május

³³ Sík, E., *A migrációs potenciál a mai Magyarországon*, A Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportja által kiadott Európai Tükör 61.száma, Budapest, 1999

³⁴ *Omnibus Survey on Free Movement of Labor in Czech Republic, Hungary, Poland, Bulgaria and Romania*, CEORG, Brüsszel, 2001. május, http://www.ceorg-europe.org/research/2001_05.pdf

A kutatási eredmények egy viszonylag magasabb lengyel munkavállalási szándékról tanúskodnak, amelyet követ a magyar, majd végezetül a cseh lakosság azon hányada, amely határozottan hajlik arra, hogy kipróbálja munkavállalói képességeit az Európai Unió munkaerő-piacán. Érdekesnek tűnik ugyanakkor, hogy a lengyel állampolgárok esetében megfigyeltekkel ellentétben, egyre csökken a cseh és a magyar munkavállalók azon köre, amely egyértelműen elutasítaná egy esetleges európai uniós munka elvállalásának lehetőségét. Továbbá, a csatlakozó országok közül Magyarország esetében találjuk a lakosság azon legnagyobb hányadát, amely az uniós munkavállalás lehetőségét határozottan elveti. (2. Táblázat)

Az eddigiekben már említett három közép-kelet-európai ország megkérdezett munkavállalóinak figyelemre méltó aránya – pontosabban 40-48 százaléka – választaná Németországot munkavégzésének elsőszámú célországául.³⁵ Bár mind a közép-kelet-európai állampolgárok általában, mind a magyar lakosság számára a legvonzóbb célországot Németország jelenti, a magyarok általában rövidebb – vagyis egy-két éves – időtartamra szándékoznak munkát vállalni az EU-tagállamok valamelyikében.³⁶ A valamelyik EU-tagállam munkaerő-piacán tartósan munkát vállalni szándékozók körének tekintetében a három kiemelten vizsgált csatlakozó ország esete jól elhatárolható. Egyrésztől találhatjuk azon cseh és magyar munkavállalókat, amelyeknek mindössze 5-5 százaléka tervezi a tartós letelepedést az Európai Unió területén. Másrésztől a lengyel lakosság körében sokkal nagyobb arányban figyelhetjük meg azokat a munkavállalókat, akik határozott szándékkal és tartósan tervezik, hogy országuk EU-csatlakozását követően valamelyik EU-tagállam munkaerő-piacán próbálnak érvényesülni. A lengyel lakosság e hányada a megkérdezettek 13 százalékát jelentette.

Ami az uniós munkavállalás irányultságát illeti, a második legkedveltebb célországok között szerepelt a magyar válaszolók esetében Ausztria, amely munkaerő-piacán a megkérdezett magyar munkavállalók 24 százaléka szándékozott dolgozni; a csehek

³⁵ A CEORG 2001. májusában végzett felmérési eredményeinek megfelelően: http://www.ceorg-europe.org/research/2001_05.pdf

³⁶ *Útban Európa felé*, a TNS Modus 2001. szeptemberében végzett felmérésének eredményei, in *Népszabadság*, 2001 november 19., pp.8.

esetében a megkérdezettek 14 százalékát vonzó Egyesült Királyság; valamint a lengyel lakosság esetében a kutatásban résztvevő munkavállalók egyformán 9-9 százalékát érdeklő Egyesült Királyság és Franciaország. (3. Táblázat)

3. Táblázat: Melyik EU-tagállamban szeretne külföldön munkát vállalni?³⁷ (%)

	Cseh Köztársasá g	Magyar- ország	Lengyel- ország	Bulgária	Románia
Ausztria	11	24	5	1,8	5,4
Belgium	-	1	1	1,9	1,0
Dánia	-	1	2	0,4	0,5
Finnország	-	-	-	-	0,3
Franciaország	6	3	9	2,8	8,4
Németország	43	40	48	32,5	27,2
Görögország	-	1	-	9,5	4,0
Olaszország	3	3	5	5,2	22,4
Írország	1	-	-	0,3	1,2
Luxemburg	-	1	-	-	0,3
Hollandia	1	3	4	2,0	2,5
Portugália	-	-	-	0,3	0,2
Spanyolország	3	2	2	8,4	9,9
Svédország	-	2	5	1,6	2,3
Egyesült Királyság	14	10	9	5,9	3,9
Egyéb	7	4	1	10,4	7,3
Nem tudja	11	6	9	18,9	3,0

Forrás: CEORG, Brüsszel, adatfelvétel időpontja 2000. szeptember – 2001. május

3.4. A külföldi munkavállalók a hazai munkaerőpiacon

Míg a kedvezménytörvény életbelépésének a legális munkavállalás tekintetében gyakorlatilag nincsen érzékelhető hatása a magyar munkaerő-piacon,³⁸ az elmúlt években folyamatosan növekszik a Magyarországon munkát vállaló külföldiek száma. A legfeljebb egy évre szóló munkavállalási engedélyek száma, az öt évvel ezelőtti 24 ezres szinthez képest, tavaly már meghaladta a több mint 50 ezres értéket.³⁹ Észrevehető továbbá, hogy a külföldi munkaerő foglalkoztatására kiadott munkavállalási engedélyek egyértelműen azokon a területeken kerültek kiadásra, ahol a munkanélküliség alacsony. Tehát azokban a megyékben, kistérségekben, városokban foglalkoztatják a külföldieket, ahol szükség van a

³⁷ Azok arányában, akik az előző kérdésben az első három válaszlehetőség valamelyikét adták, azaz akik valamilyen mértékben fontolgatják a külföldi munkavállalást.

³⁸ A határon túli magyaroknak a hazánk munkaerő-piacán történő munkavállalásának könnyítésére irányuló kedvezménytörvény keretében három hónapra szóló munkavállalási engedélyeket bocsátanak ki. Ezek száma a mai napig elenyésző.

³⁹ TERNYÁK, E., *Több a külföldi munkavállaló*, in *Világ gazdaság*, 2003. április 9-i száma, pp.5.

szakképzett munkaerőre. Azaz a szabályozott keretek között zajló külföldi munkavállalás szempontjából nem veszélyeztetettek azok a területek, ahol magas a munkanélküliség.⁴⁰

Míg Budapesten és Pest megyében növekedtek, addig az észak- és kelet-magyarországi megyékben csökkentek a külföldiek munkavállalási lehetőségei. A külföldi munkavállalási engedélyekre vonatkozó 2002. évi adatok alapján elmondható, hogy a magyar munkaerőpiacon több mint minden második külföldi munkavállaló román állampolgár, őket követik az ukránok és a szlovákok, valamint a többi környező ország munkavállalói. Mindemellett az uniós állampolgárokat az összes kiadott munkavállalási engedélyek csupán elenyésző hányada – az elmúlt évben azok 6 százaléka – érinti.⁴¹ Ami az EU-tagállamokból érkező külföldi munkavállalókat illeti, azok között elsősorban osztrák, német, brit és francia állampolgárságúak találhatók a legnagyobb számban.

A magyar munkaerőpiacot jellemző növekvő külföldi munkavállalás hazánk EU-csatlakozását követően felerősödhet, hiszen 2004. májusától mind a jelenlegi tagállamokból származó, mind az újonnan csatlakozó országokból érkező külföldi munkavállalók engedély nélkül dolgozhatnak majd hazánk területén. Ami a külföldi munkaerő összetételét illeti, valószínűsíthetően tovább fokozódik majd a szlovák állampolgárok magyarországi jelenléte. E feltételezést, az átlagos értékben is magas szlovák munkanélküliségi rátán kívül, a csatlakozást követően a német és osztrák munkaerőpiacokon életbelépő átmeneti korlátozások is alátámasztani tűnnek.⁴² Bár a lengyel munkavállalók jelenleg feltűnően kis létszámban képviseltetik magukat a hazai munkaerőpiacon, azok jelenléte a jövőben emelkedhet. Ez a feltételezés az esetükben fennálló magas migrációs hajlandóságra, illetve a külföldi munkavállalást inkább hosszú távra tervezők magas hányadára alapítható. Továbbá, annak ellenére, hogy Románia nem fog a közép-kelet-európai országok első körével csatlakozni az Unióhoz, a román munkavállalók kiemelkedő migrációs hajlandósága a magyar munkaerő-piaci változások szempontjából elgondolkodásra kötelez. Általában elmondható, hogy a külföldi

⁴⁰ Az illegális munkavállalás vizsgálata e tanulmány tárgyát nem képezi.

⁴¹ A külföldi munkavállalók hazai munkaerő-piacon történő helyzetéről szóló kormányzati tájékoztatót 2002. március 5-én Matolcsy György akkori gazdasági miniszter és Borókai Gábor kormányzóvivő tartották. <http://www.kormany.hu/u/lesek/2002/03/05/st.html>

⁴² TERNYÁK, E., *Több a külföldi munkavállaló*, in Világ gazdaság, 2003. április 9-i száma, pp.5.

munkavállalók hazai jelenlétének további számottevő növekedésének a keresleti korlátok, a magyar közvéleményt jellemző a külföldi munkaerőt érintő előítélete, valamint a beilleszkedési nehézségek határt szabhatnak.⁴³

⁴³ A Tárki 1999. nyarán egy felnőtt reprezentatív mintán kutatást végzett arról, hogy vélekedik a magyar lakosság a csatlakozást követően életbelépő szabad munkaerő mozgásáról (az EU-állampolgárok hazai, illetve a magyar állampolgárok EU területén történő letelepedéséről). A kutatások eredménye abban az értelemben meglepőnek mondható, hogy a megkérdezettek jelentős része mind a külföldiek hazai letelepedését, mind a magyarok elvándorlását alapvetően elítélte. Erre vonatkozó részletesebb tájékoztatás *A munkavállalók szabad mozgása és Magyarország EU-csatlakozása* című tanulmány tartalmaz: <http://www.liganet.hu/allaspont/cikkek/munkavallalokeu01.html>

Összefoglalás

E tanulmányban igyekeztem áttekinteni a csatlakozó közép-kelet-európai országok lakosságának uniós munkavállalási lehetőségeit, azoknak feltételrendszerét. Vizsgáltam a csatlakozó országok térségéből származó munkaerő migrációs hajlandóságát. Kiterjesztve azt annak nemcsak jóléti eredetére, hanem a mértékét befolyásoló tényezők ismertetésére is. Mindezt tettem azzal a céllal, hogy behatárolhassam a csatlakozó országok állampolgárainak uniós munkavállalói szándékának lehetséges jövőbeni alakulását. E vizsgálat eredményeiből kiindulva szemléltettem a külföldi munkavállalók magyarországi jelenlétét befolyásoló körülményeket, illetve a magyar munkaerő-piacon e területen vélelmezhetően bekövetkező változásokat.

Az uniós és a közép-kelet-európai országok bérszínvonala között fennálló jelentős eltérés arra enged következtetni, hogy a bővítést követően akár egy tömeges munkaerő-elvándorlás is megindulhatna a csatlakozó országokból az EU többi tagállama felé. Annak érdekében, hogy az uniós bővítés elfogadhatóbbá váljon, az EU-csatlakozást követően átmeneti korlátozásokat vezetnek be. Az uniós csatlakozási tárgyalások folyamán kivívott, a munkaerőt korlátozó feltételeket a határos uniós országok használják ki. Jelenleg, a csatlakozó országok munkavállalóinak az egyes EU-tagállamban történő foglalkoztatását a fellépő szükségletet tükröző kétoldalú megállapodások határozzák meg.

Míg e félelmek a mai napig jelen vannak, megfigyelhető tendenciát jelent a keletről kiinduló munkaerő-elvándorlás folyamatának enyhébb visszafordulása. Az Unió közelgő bővítése akár tovább is lassíthatná a vizsgált migrációs folyamatot, hiszen a gazdasági fejlődés kilátásainak javulása visszatarthatná a lényegében jóléti okokból külföldre vágó térségbeli munkaerőt. Még ha a közép-kelet-európai országok munkaerő-elvándorlása mind irányultságában, mind mértékében korlátozott is, az említett munkavállalói migrációs folyamat jövőbeni alakulása nehezen behatárolható. A felhasznált statisztikák és közvélemény-kutatások eredményei segítik e folyamat megértését, azonban azok csupán iránymutató jellegűek lehetnek.

Melléklet 1. A csatlakozó országok lakosságának uniós munkavállalásának feltételei

A munkaerő szabad áramlásának kérdésében a csatlakozási tárgyalásokon egy ún. "2+3+2 éves" átmeneti időszakot szabályozó megállapodás került rögzítésre. Miszerint a csatlakozási tárgyalásokon megállapodás született arról, hogy a jelenlegi EU-tagállamok legfeljebb hét évre korlátozhatják a közép-kelet-európai munkaerő piacra jutását. Az átmeneti időszak első két évében a tagállamok továbbra is saját nemzeti joguk rendelkezéseit alkalmazzák. A nemzeti szabályozás keretében a tagállam döntésétől függően akár a munkaerő teljesen szabad piacra jutása is biztosítható.

A csatlakozás után két évvel automatikus felülvizsgálatra kerül majd sor. Ennek részeként az Európai Bizottság jelentést készít a munkaerő-piaci helyzet tagországokkénti alakulásáról, amely végső következtetésében elvileg a korlátozásokra feljogosító átmeneti időszak lerövidítését és eltörlését is javasolhatja. Amelyik régi tagország fenn kívánna tartani az új munkavállalóival szembeni korlátozásokat, annak erről a szándékáról még a kétéves időszak letelte előtt értesítenie kell az Európai Bizottságot. Amennyiben ezzel nem él, úgy a harmadik év kezdetétől a nemzeti jog helyett a szabad munkaerőmozgást biztosító *acquis communautaire* (közösségi vívmányok) kerül alkalmazásra az adott tagállam és a csatlakozó közép-kelet-európai országok vonatkozásában. Az ötödik év vége után további két évre a nemzeti szabályozás csak abban az esetben tartható fenn, ha az adott tagállam komoly munkaerő-piaci zavarokkal küzd. A csatlakozási tárgyalásoknak ez a megállapodás-rendszere bilaterális szintre utalja a tagállamok és csatlakozó közép-kelet-európai országok közötti munkavállalás kérdését.

Magyarország az alábbi garanciális feltételekkel fogadta el a korlátozások fenntartására módot adó átmeneti szabályozást:

- A csatlakozást követően alkalmazandó szabályozás a magyar munkaerő piacra jutási feltételeinek lényeges javítását eredményezi a jelenlegi tagállamokban;
- A csatlakozást követően a tagállamok ún. "közösségi preferenciát" alkalmaznak a magyar munkavállalók javára a nem EU-tagállamból érkező munkavállalókkal szemben (vagyis előnyben részesítési kötelezettségük van más nem EU tagállambeli állampolgárral szemben pl. egy magyar és egy török egyidejű jelentkezésekor);
- A tárgyalások lezárásig valamennyi tagország tájékoztatást ad az alkalmazni kívánt konkrét nemzeti szabályozásról;
- Magyarországnak elméleti lehetősége, hogy viszonyosság alapján hasonló korlátozásokat alkalmazzon az átmeneti időszak alatt a korlátozásokat fenntartó tagállamok munkavállalóival szemben és bizonyos feltételekkel munkaerő-piaci védintézkedést az újonnan csatlakozó tagállamokkal.⁴⁴

⁴⁴ Ha egy jelenlegi EU-tagállam a csatlakozást követően a magyar állampolgárokkal szemben az átmeneti időszakban korlátozásokat alkalmaz, akkor Magyarország legfeljebb ugyanolyan mértékű korlátozásokat szintén alkalmazhat ezen tagállam állampolgáraival szemben. A reciprocitás nemcsak jelenlegi, hanem az újonnan csatlakozó tagállamok vonatkozásában is jelentőssel bír. Adott a lehetőség Magyarországnak számára, hogy amennyiben valamely jelenlegi tagállam egy új tagállammal szemben az átmeneti időszakban korlátozásokat tart fenn, úgy Magyarország bármely újonnan csatlakozó tagállammal szemben (Ciprus és Málta kivételével) alkalmazhat munkaerő-piaci védintézkedést.

Mit jelent a csatlakozást követő két évben a fenti konstrukció egy magyar állampolgár számára?

- A munkaerő szabad áramlását kilátásba helyezett tagállamok Svédország, Dánia, Hollandia, Írország, az Egyesült Királyság, Spanyolország, Görögország és Finnország. Közülük Írország teljes piacnyitást tervez, védintézkedés nélkül, a többiek védintézkedés alkalmazásának lehetőségét fenntartják.
- A kedvező, de további megerősítést igénylő nyilatkozatot tett tagállamként tartjuk nyilván Olaszországot. Némileg hasonló Portugália esete. Lisszabon a csatlakozási tárgyalásokon tett kötelezettségvállalást megerősítette, és közölte, hogy végső pozíciója kialakításával megvárja a tagállami álláspontok letisztulását.
- Franciaország, Belgium és Finnország fenn kívánja tartani nemzeti szabályozását az első két évben. Franciaország esetében a nemzeti szabályozás tervezett tartalma nem ismert; Finnország fenn kívánja tartani jelenlegi szabályozását, amely viszonylag könnyű piacra jutást tesz lehetővé. Belgium vonatkozásában 2003. februárjában szakmai konzultációra kerül sor a nemzeti rezsim kedvező befolyásolása céljából.
- Eddig hivatalosan nem nyilatkozott Luxemburg, de várakozásunk az, hogy az alkalmazandó szabályozás kedvező lesz.
- Az átmeneti korlátozásokat minden bizonnyal alkalmazó tagállamok Ausztria és Németország.

A Foglalkoztatási Törvény legutóbbi módosítása (2002. évi LIII .tv.) már biztosítja, hogy a csatlakozás időpontjától az Európai Gazdasági Térség államainak polgárai és hozzátartozóik ugyanolyan feltételekkel vállalhassanak munkát Magyarországon, mint a magyar állampolgárok. Ugyanakkor a Magyarországnak és a vele az Európai Unióhoz azonos időpontban csatlakozó más államoknak a csatlakozásról szóló nemzetközi szerződés tartalmának megfelelően ettől az általános szabálytól eltérő szabályokat is megállapíthat.

Összességében elmondható, hogy a csatlakozási tárgyalásokon végül elfogadott formulával igazából két évre csökkent az az időszak, amikor egyes tagországokban tényleges közösségi korlátozásokra is lehet számítani, miközben szinte bizonyos, hogy az európai bizottsági jelentés a második év vége előtt pozitív lesz és a korlátozások enyhítését fogja majd szorgalmazni.

Melléklet 2. A csatlakozó országok lakosságának uniós munkavállalási szándéka

4. Táblázat: Szándékában áll-e munkát vállalni valamelyik Európai Unióhoz tartozó országban Magyarország EU-csatlakozása után? (%)

	2000. szeptember	2001. március	2002. május
Igen és egészen biztosan meg is próbálom	6	7	4
Igen és valószínűleg megpróbálom	7	7	6
Ajánlatot megfontolnék, de magamtól nem próbálnám meg	9	9	7
Még túl korai ezen gondolkodni	9	7	7
Nem, valószínűleg nem próbálkoznék	12	11	11
Egészen biztosan nem próbálkoznék	53	57	63
Nem tudja	4	2	3

Forrás: Tárki, adatfelvétel időpontja 2002. május

5. Táblázat: Milyen hosszú időre szeretne külföldön munkát vállalni?⁴⁵

	Személyek száma	Az EU-n belüli munkavállalásban gondolkodók arányában
Kb. 2 hónapra	13	5,1
Legfeljebb 6 hónapra	26	10,2
Legfeljebb 1 évre	55	21,6
Legfeljebb 2 évre	56	22,0
Több mint 2 évre	30	11,8
Tartósan külföldön telepednék le	21	8,2
Időről időre kimennék dolgozni, de itt élnék	47	18,4
Nem tudja	7	2,7
<i>Összesen</i>	<i>255</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Tárki, adatfelvétel időpontja 2002. május

6. Táblázat: Milyen hosszú időre szeretne külföldön munkát vállalni?⁴⁶ (%)

	Cseh Köztársaság	Magyarország	Lengyelország	Bulgária	Románia
Kb. 2 hónapra	5	4	4	1,2	2,1
Legfeljebb 6 hónapra	-	14	11	9,1	11,8
Legfeljebb 1 évre	23	18	14	21,1	18,8
Legfeljebb 2 évre	20	19	16	19,3	16,1
Több mint 2 évre	24	18	12	13,7	19,3
Tartósan külföldön telepednék le	5	5	13	11,7	15,4
Időről időre kimennék dolgozni, de itt élnék	23	18	25	20,3	16,5
Nem tudja	-	4	5	3,6	-

⁴⁵ Azok arányában, akik az előző kérdésben az első három válaszlehetőség valamelyikét adták, azaz akik valamilyen mértékben fontolgatják a külföldi munkavállalást.

⁴⁶ Azok arányában, akik az előző kérdésben az első három válaszlehetőség valamelyikét adták, azaz akik valamilyen mértékben fontolgatják a külföldi munkavállalást.

Forrás: CEORG, Brüsszel, adatfelvétel időpontja 2000. szeptember – 2001. május

7. Táblázat: Az elmúlt két év alatt hol vállalt külföldön munkát?⁴⁷ (%)

	Bulgária	Ciprus	Cseh Köztársaság	Észtország	Magyarország	Lettország	Litvánia	Málta	Lengyelország	Románia	Szlovákia	Szlovénia	Törökország
Belgium	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Dánia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Németország	-	-	1	1	1	2	3	1	2	-	1	1	1
Görögország	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Spanyolország	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Franciaország	-	-	1	-	-	1	-	1	1	-	-	-	-
Írország	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Olaszország	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	1	2	-
Hollandia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ausztria	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Portugália	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-
Finnország	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Svédország	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Egyesült Királyság	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Ciprus	-	-	1	-	-	1	-	2	-	-	-	-	-
Cseh Köztársaság	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Észtország	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Magyarország	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2	-	-
Lettország	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Litvánia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Málta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lengyelország	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Oroszország	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Szlovákia	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Törökország	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Svájc	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-
Norvégia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Egyik sem	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Forrás: Candidate Countries Eurobarometer 2002, Public Opinion Analysis, Európai Bizottság, Brüsszel, 2002, europa.eu.int/comm/public_opinion/cceb_en.htm

⁴⁷ Kérdés: Melyik az Ön hazájától eltérő más országokban dolgozott már az elmúlt két évben?

Melléklet 3. A személyek szabad áramlására vonatkozó közösségi jogszabályok

A tagállamok közötti munkaerő-áramlás előmozdítása volt a Római Szerződés megalkotóinak egyik legfőbb célja. A személyek szabad mozgása az Európai Gazdasági Közösség “négy fő szabadságelvének” egyike, így a közösségi politikák között is kiemelt helyet kapott. A Római Szerződés 3. cikkének c. pontja szerint a Közösség tennivalói közé tartozik “a tagállamok között a személyek, szolgáltatások és a tőke szabad áramlását gátló akadályok megszüntetése”.

A Római Szerződés még nem biztosította a szabad mozgás általános jogát. Az eredeti Szerződés a közös piac megfelelő működésének megerősítéséből kiindulva csak a gazdaságilag aktív személyek (munkavállalók, önálló tevékenységet folytatók, szolgáltatást nyújtók) és családtagjaik szabad mozgását garantálta. Az évek során ez a helyzet fokozatosan változott, és végül a Maastrichti Szerződés tette alapjoggá az Unió minden polgárára vonatkozó - gazdasági aktivitástól független - mozgásszabadságot. A gazdaságilag aktív, kereső tevékenységet folytató személyek szabad mozgására (munkavállalók szabad mozgása, letelepedés szabadsága), illetve a nem kereső tevékenységet folytató személyek szabad mozgására azonban eltérő szabályok vonatkoznak.

Az önálló tevékenységet folytatók külön kategóriát képeznek a személyeken belül. E körbe tartoznak nemcsak az ún. szabadfoglalkozásúak (pl. orvosok, ügyvédek, építészek), de a különféle vállalkozók is (pl. kis- és nagykereskedők, kézművesek, ügynökök fuvarozók). Ezeket a személyeket a letelepedés szabadsága illeti meg, ami azt jelenti, hogy bármelyik tagállamban joguk van arra, hogy tevékenységbe kezdjenek, vagy vállalatokat alapítsanak ugyanazon rendelkezések alapján, amelyek az adott tagállamban honos személyekre vonatkoznak. A letelepedés szabadságának jelentősége, hogy az kiterjed a jogi személyekre is. A jogi személyek esetében általában az ún. másodlagos letelepedés jogát szokták alkalmazni, amely a gyakorlatban fiók, ügynökség vagy leányvállalat létesítését jelenti.

Az EU-tagállamok az egységes munkaerő-piac célkitűzésének szellemében fogadták el és tökéletesítették a munkavállalók mozgását segítő idegenrendészeti, munkajogi, szociális és oktatási szabályokat. Ezek legfőbb rendeltetése, hogy a munkavállalás miatt migráló személyt segítsék elhelyezkedni, letelepedni és szociálisan is beilleszkedni a fogadó tagállamban. A munkavállalók szabad mozgásával kapcsolatos fontosabb uniós jogszabályok a következők:

- a Tanács 1408/71 rendelete a szociális biztonsági rendszereknek a Közösségen belül lakhelyet változtató, alkalmazásban álló személyekre és családtagjaikra való alkalmazásáról;
- a Bizottság 93/569 EKG határozata a Tanács 1612/68 EKG, a munkavállalók szabad mozgásáról szóló rendeletének az EURES-hálózatra (Európai Foglalkoztatási Szolgálatok hálózatára) vonatkozó végrehajtásáról;
- a Tanács 64/221 EKG irányelve a külföldi állampolgároknak a közérdek, a közbiztonság vagy a közegészségügy alapján indokolt mozgására és letelepedésére vonatkozó különleges intézkedések összehangolásáról;
- a Tanács 1612/68 rendelete a munkavállalók Közösségen belüli szabad mozgásáról;

- a Tanács 68/360 EGK irányelve a tagállamok munkavállalóinak és családtagjaik Közösségen belüli mozgására és lakhatására vonatkozó korlátozások eltörléséről;
- a Bizottság 1251/70 rendelete a munkavállalók jogáról, hogy az alkalmazotti jogviszony megszűnését követően az illető tagállam területén maradjanak.

Irodalomjegyzék

- Anderson, M., Apap, J., *Striking a Balance between Freedom, Security and Justice in an Enlarged European Union*, CEPS Policy Paper, Brüsszel, 2002
- Apap, J. (ed.), *Freedom of Movement of Persons: A Practitioner's Handbook*, The Hague, Kluwer, 2002
- Apap J., *The Migrant Worker and EU Public Policy: An Evaluation of the Emerging EU Public Policy process towards Migration of Labour from outside the Union*, The Hague, Kluwer, 2002
- Arató, K., *Munkaerő-vándorlás Magyarországról az Európai Unióba*, in Acta Humana, n°37-38, 1999, pp. 96-106.
- Bernát, A., *A lakosság munkavállalási szándéka EU-államokban a csatlakozás után*, 2002 májusában végzett kutatás eredményei (a tanulmány a Magyar Hírlap 2002 augusztus 12-i számában megjelent), Társadalmi Kutató Rt., 2002, <http://www.tarki.hu/common/imago/2002/tarki20020812.html>
- Biffel, G., *Migration Policies and EU Enlargement*, Austrian Institute of Economic Research, Paper for the migration conference, 2002. május 29-30., <http://www.oefz.at/fr/Bratislava02/Gudrun%20Biffel.pdf>
- Boda, D., Neumann, L., *Az EU-csatlakozás munkaügyi vonatkozásai a szociális partnerek szemszögéből*, in Európai Tükör, 2000, n°2, pp.2-27.
- Boeri, T. Brücker, F., Belitz, H., Bertola, G., Bornhorst, F., Burda, M., Coricelli, F., Dolado, J., Edin, P.-A., Fertig, M., Fredriksson, P., Hofer, H., Hönekopp, E., Huber, P., Jimeno, J., Köllö, J., Kreyenfeld, M., Lubyova, M., Lundborg, P., Möbius, U., Makovec, M., Munich, D., Portes, R., Profazi, M., Schräpler, J., Schrettl, W., Schumacher, D., Saint-Paul G., Trübswetter, P., *The Impact of Eastern Enlargement on Employment and Labour Markets in the EU Member State*, Európai Integrációs Konzorcium, Berlin, 2000, http://europa.eu.int/comm/dgs/employment_social/enlargement_en.pdf
- Boeri, T. Brücker, F., Coricelli, J., Dolado, J., Fitzgerald, A., De La Fuente, P., Garibaldi, G., Hanson, G., Jimeno-Serrano, H.F., Portes, R., Saint-Paul, G., Spilimbergo, A., *Who's Afraid of the Big Enlargement? Economic and Social Implications of the European Union's Prospective Eastern Expansion*, CEPR Policy Paper, n°7, London, 2002
- Bonifert, D., *Az EU társulási szerződés, illetve a csatlakozás munkaügyi vonatkozásainak megítélése a szociális partnerek szemszögéből*, in Pongrácz, László, (szerk.), Foglalkoztatást elősegítő munkaügyi kutatások, OFA kutatási évkönyv 1, OFA, Budapest, 2001, p.121-125.
- Borsik, J., *La circulation des travailleurs hongrois vers l'Union européenne*, Munkanyag, Gazdasági és Szociális Bizottság, Brüsszel, DI83/2000, http://www.esc.eu.int/pages/Enlarg/ccm/hongrie/di_ces124-2000_di_fr.PDF
- Dehousse, F., Coussens, W., *The Enlargement of the European union, Opportunities and Threats*, in Studia Diplomatica, vol.54, n°4, Brüsszel, 2001
- Franz, R., Niemiec, J., *Libre circulation des travailleurs après l'élargissement*, Gazdasági és Szociális Bizottság, Brüsszel, DI CES 104/2001, http://www.esc.eu.int/pages/Enlarg/ccm/pologne/meeting4_07_11_01/di_ces104-2001_fin_di_fr.pdf

- Hablicsek, L., Tóth Pál, P., *A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség megőrzésében 1999-2050 között*, in Cseh-Szombathy, L., Tóth Pál, P., (szerk.), *Népesedés és népességpolitika: Tanulmányok*, Századvég, Budapest, 2001, pp.327-341.
- Hárs, Á., *A magyarok külföldi foglalkoztatásának (legális) lehetőségei*, in *Európai Tükör*, 2000, n°6, pp.60-86.
- Hervier, E., *Favoriser la mobilité géographique des travailleurs au sein de l'Union européenne*, Chambre de Commerce et de l'Industrie de Paris, 2001
- Husz, D., *Free Movement of Workers: Why so Sensitive?*, in *Rubikon*, 2002. Szeptember, <http://venus.ci.uw.edu.pl/~rubikon/forum/workers.htm>
- Illés, S., *Az Európai Unió tagországaival zajló migráció jellemző jegyei*, http://www.stratek.hu/images/pdf/tanulmany_2003_II_2.pdf
- Kiss, Gy., (szerk.), *Az Európai Unió munkajoga*, Osiris, Budapest, 2001
- Laky, T., Diósi, P., *A munkaerő migrációja és az Európai Unió*, in *Európai Tükör Műhelytanulmány*, n°61, Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Budapest, 1999
- Langewiesche, R., *EU enlargement and the free movement of labour*, European Trade Union Yearbook 2000, ETUI, Brüsszel, 2000
- Langewiesche, R., Lubyova M., *Migration, mobility and the free movement of persons: an issue for current and future EU members*, European Trade Union Yearbook 2000, ETUI, Brüsszel, 2000
- Lukács, É., *Morzsák a személyek szabad mozgása témakörből*, in *Esély*, 1999. Különszám, p.91-102., <http://www.ofakht.hu/dokument/morzszak.html>
- Lukács, É., *A munkavállalók szabad mozgása*, *Az Európai Unió szociális dimenziója*, AduPrint, Budapest, 2000
- Lukács, É., Király, M., (szerk.), *Migráció és az Európai Unió*, AduPrint, Budapest, 2001
- Lukács, É., *A munkavállalás feltételei az Európai Unióban - A személyek szabad áramlása*, in *Európai füzetek*, n°6, Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és Külügyminisztérium, Budapest, 2003
- Lukács, É., Illés, S., *A személyek szabad áramlásának statisztikai szempontú vizsgálata*, in Lukács, É., Illés, S., (szerk.), *Migráció és statisztika*, KSH NKI, Budapest, 2002, pp.13-32.
- Lukács, É., Illés, S., *Szabad-e a személyek szabad áramlása?*, Alföld tanulmánykötet, 2003
- Maas, W., *Free Movement and EU Enlargement*, Yale University, 2002, <http://web.uvic.ca/ecsac/toronto/papers/on/line/pdf/2B-wmaas.pdf>
- Morokvasic-Muller, M., *La mobilité transnationale comme ressource: le cas des migrants de l'Europe de l'Est*, in *Cultures et Conflits*, Párizs, 1999, n°33-34.
- Münz, R., Fassmann, H., *EU Enlargement and future east-west migration in Europe*, in *Migration Challenges in Central and Eastern Europe*, 2002 Review, International Organisation for Migration, 2002, <http://www.demographie.de/info/epub/pdfdateien/EU%20Enlargement%20and%20Future%20East-West%20Migration.pdf>
- Nagy, K., *Az Európai Foglalkoztatási Stratégia*, in *Európai Tükör*, n°1, Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Budapest, 2003
- Nyman-Metcalf, K., *Free movement of workers and EU Enlargement – a fundamental freedom with exceptions?*, Graduate School of Law, Riga, <http://www.snee.org/e2nyma.pdf>
- van Krieken, P., *Candidate Countries, Enlargement and Migration: Living up to the Acquis*, in *Migration Challenges in Central and Eastern Europe*, 2002 Review, International Organisation for Migration, 2002

- Ternyák, E., *Több a külföldi munkavállaló*, in Világgazdaság, 2003. április 9-i száma, pp.5.
Útban Európa felé, a TNS Modus 2001. szeptemberében végzett felmérésének eredményei, in Népszabadság, 2001. november 19., pp.8.
- Report on the results of the negotiations on the accession of Cyprus, Malta, Hungary, Poland, the Slovak Republic, Latvia, Estonia, Lithuania, the Czech Republic and Slovenia to the European Union*, Európai Bizottság tanulmánya, http://europa.eu.int/comm/enlargement/negotiations/pdf/negotiations_report_to_ep.pdf
- Free movement of workers in the context of enlargement*, Európai Bizottság, Brüsszel, 2001. Március, http://europa.eu.int/comm/enlargement/docs/pdf/migration_enl.pdf
- Enlarging the European Union - Achievements and Challenges*, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, 2003. március 26., Wim Kok tanulmánya az Európai Bizottsághoz, http://europa.eu.int/comm/enlargement/communication/pdf/report_kok_en.pdf
- L'emploi et la situation sociale dans les PECO*, gazdasági és szociális Bizottság véleménye, REX/040Brüsszel, 2001 április, http://www.esc.eu.int/pages/Enlarg/documents/ces533-2001_ac_fr.pdf
- Az EU "négy szabadsága" avagy az egységes piac tartópillérei*, <http://www.kum.hu/euanyag/kozvelemen/bros/negyszabadsag.htm>
- La réaction des États membres et des pays candidats à la proposition de la Commission*, <http://www.senat.fr/rap/r00-291/r00-2912.html>
- Az EU-csatlakozás középtávú gazdasági-társadalmi hatásai Magyarországra*, a tanulmányt a Miniszterelnöki Hivatal megbízásából a GKI Gazdaságkutató Rt., Kopint-Datorg Rt., Tárki Társadalomkutató Rt. készítette, 2003 február, http://www.tarki.hu/common/eu_hatas.pdf
- EU-csatlakozás 2004*, kézirat, KÜM Integrációs és Külgazdasági Államtitkárság, Külügyminisztérium, 2003. február 20.
- Omnibus Survey on Free Movement of Labor in Czech Republic, Hungary, Poland, Bulgaria and Romania*, CEORG, Brüsszel, 2001. május, http://www.ceorg-europe.org/research/2001_05.pdf